

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.1>

Білозьоров Є. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора

Навчально-наукового інституту № 2

Національної академії внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-7824-6786

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF ENVIRONMENTAL ACTIVITY: METHODOLOGICAL ASPECTS

У статті автором схарактеризовано ключові методологічні (дослідницькі) підходи до дослідження природоохоронної діяльності. Дослідником визначено, що методологічні підходи (аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, системний, феноменологічний, функціональний та інші) є визначальними за евристичним потенціалом складника (рівнем) методології дослідження державно-правових явищ сучасності. Зазначено, що особливістю юридичної науки, порівняно з іншими гуманітарними науками, є те, що вона має прикладний характер, покликана обслуговувати практичні потреби правого регулювання суспільних відносин, сприяти вдосконаленню законодавства та юридичної практики.

Обґрунтовано, що окремі аспекти здійснення охорони навколишнього природного середовища для сучасної України за своєю значущістю стоять поруч із проблемами забезпечення миру та безпеки, єдності, територіальної цілісності країни, виходу з політичної та економічної кризи тощо.

Автором визначено, що діяльнісний підхід як методологічний інструментарій передбачає розкриття структурної характеристики природоохоронної діяльності у нерозривній єдності з діяльністю людини. Водночас природоохоронна діяльність може бути об'єктом впливу, засобом, метою або результатом, чинником зовнішнього впливу тощо. Використання діяльнісного підходу дозволило досліднику розширити методологічне розуміння змісту природоохоронної діяльності, під якою слід розуміти цілеспрямований, відносно стабільний, свідомо-вольовий, урегульований правом різновид соціальної діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, що здійснюється за допомогою певних засобів, методів, способів, і спрямований на забезпечення охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки та екологічних прав людини за умови дотримання екологічної рівноваги та у контексті сталого розвитку сучасного суспільства.

Автором узагальнено, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки є доцільним використання діяльнісного підходу у сфері екологічної безпеки, що сприятиме вирішенню різнопланових дослідницьких проблем і практичних завдань щодо формування в Україні сучасної демократичної, соціальної і правової держави.

Ключові слова: діяльність, методологічний інструментарій, методологічні підходи, методологія сучасних юридичних досліджень, наукова парадигма, юридична наука, природоохоронна діяльність.

In the article the author characterizes the key methodological (research) approaches to the study of environmental activities. The researcher determined that methodological approaches (axiological, anthropological, activity, system, phenomenological, functional and others) are determining the heuristic potential component (level) of the methodology of research of state and legal phenomena of today. It is noted that the peculiarity of legal science in comparison with other humanities is that it has an applied nature, designed to serve the practical needs of legal regulation of social relations, to promote the improvement of legislation and legal practice.

It is substantiated that certain aspects of environmental protection for modern Ukraine in its importance are on a par with the problems of peace and security, unity, territorial integrity of the country, overcoming the political and economic crisis and more.

The author determined that the activity approach as a methodological tool involves the disclosure of the structural characteristics of environmental activities in inseparable unity with human activities. In this case, environmental activities can be the object of influence, means, purpose or result, external influences, etc. The use of the activity approach allowed the researcher to expand the methodological understanding of the content of environmental activities, which should be understood as a purposeful, relatively stable, consciously volitional, regulated by law type of social activity of the state or other authorized entities by certain means, methods to ensure environmental protection, environmental safety and environmental human rights, provided that the ecological balance and in the context of sustainable development of modern society.

The author generalizes that at the present stage of development of legal science it is expedient to use the activity approach in the field of ecological safety that will promote the decision of various research problems and practical tasks on formation in Ukraine of modern democratic, social and legal state.

Key words: activity, methodological tools, methodological approaches, methodology of modern legal researches, scientific paradigm, legal science, nature protection activity.

Постановка проблеми. Стан навколишнього середовища у сучасних умовах характеризується величезними масштабами змін ландшафтів, постійним зростанням рівня енерговитрат, виробленням та викидом значної кількості забруднюючих речовин, збільшенням обсягів твердих та рідких відходів, швидким виснаженням як відновних, так і невідновних природних ресурсів. Сукупність таких чинників призводить до формування екологічної ситуації, яка потребує об'єктивного дослідження та активних дій щодо попередження можливих негативних наслідків у природоохоронній сфері.

Практичне здійснення природоохоронних заходів щодо збереження навколишнього середовища має визначатися відповідним нормативно-правовим, методичним та інформаційним складником із дієвими правозастосовними рішеннями уповноважених суб'єктів, які повинні прийматися на основі обґрунтованих досягнень сучасної науки і технологічних можливостей у сфері екології.

Нині актуальним є створення цілісного і дієвого механізму природокористування та природоохоронної діяльності, який має забезпечити ефективне функціонування принципів сталого розвитку, раціональне використання природних ресурсів, зменшення рівня забруднення навколишнього середовища, відповідний рівень екологічної безпеки та попередження негативного впливу на життя і здоров'я громадян.

Виклад основного матеріалу. Охорона навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального використання, збереження і відновлення природних об'єктів та ресурсів, охорона і захист екологічних прав та обов'язків громадян нині є однією з основних функцій держави. У статті 16 Конституції України зазначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (катастрофи планетарного масштабу), збереження генофонду українського народу є обов'язком держави [1].

Природоохоронна діяльність здійснюється різноманітними формами та методами, спрямованими на встановлення правопорядку у системі екологічних правовідносин. Така діяльність держави насамперед полягає у виданні законів і підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують регулювання відносин у сфері взаємодії суспільства і природи з метою збереження і відновлення довкілля, забезпечення екологічної безпеки [2, с. 8].

Питання формування державної політики у природоохоронній сфері, спрямованої на досягнення і підтримання стану екологічної безпеки у контексті державотворення, досліджувалися у працях В. І. Андрейцева, О. С. Баб'яка, П. Д. Біленчука, А. П. Гетьмана, І. М. Заріцької, Б. В. Кіндюка, Н. Р. Кобецької, В. В. Костицького,

А. М. Мірошниченка, Г. В. Тищенко, І. Б. Усенка, Т. П. Устименка, Ю. О. Чирви, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та інших. Слід зазначити, що теоретико-методологічний аналіз праць вітчизняних фахівців, де розглядалася природоохоронна діяльність держави, переконує в тому, що за певної розробленості цієї проблематики мало уваги приділяється питанню про структурно-функціональну характеристику цієї діяльності в Україні.

Сучасний стан методологічних розробок природоохоронної діяльності в Україні не повною мірою відповідає потребам юридичної теорії і практики. Попередні напрацювання із цієї теми втратили свою актуальність, а у новітніх наукових розробках відсутній єдиний загальнотеоретичний підхід до розуміння змісту природоохоронної діяльності, суб'єктів, її мети, засобів, форм і механізмів здійснення. Не досить уваги приділено питанню вдосконалення чинного законодавства у контексті посилення екологічного захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Потрібно зазначити, що в юридичній науці визнаною аксіомою є твердження про необхідність розширення її методологічного арсеналу. Особливо важливим воно є для вітчизняної юриспруденції, яка протягом тривалого часу формувалася та розвивалася переважно на засадах моністичного праворозуміння, зокрема домінування позитивізму, що зумовило обмеження методологічного інструментарію та призводило до мінімального рівня наукових дискусій щодо цієї тематики. Нині юридична думка позбавляється такого «однобокого» бачення і запроваджує широке вивчення та застосування різноманітних методологічних підходів до пізнання державно-правових явищ.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки використовуються не окремі методологічні підходи до дослідження правової дійсності, а їхня певна сукупність, що дозволяє вирішувати різнопланові дослідницькі проблеми (аксіологічні, антропологічні, діяльнісні, системні, феноменологічні, функціональні та інші).

Водночас привертає увагу діяльнісний підхід, застосування якого поряд із системним, функціональним, іншими перевіреними практикою пізнання підходами виявляється значною мірою актуальним, ефективним, особливо у поєднанні з іншими методологічними прийомами, таким, що дозволяє проникнути у глибину сутнісних властивостей правового явища.

Загальновизнано, що основною формою людської активності є практична діяльність, спрямована на задоволення різноманітних потреб, перетворення матеріального світу, суспільних відносин і самої особистості. Твердження про те, що людина формується під час біопсихологічної та соціальної еволюції, основою якої є діяльність у різних її формах, можна визнати аксіомою [3, с. 63].

Оскільки виникнення і розвиток соціальних систем є продуктом людської активності, правовий захист екологічних прав людини у широкому соціальному контексті здійснюється через прояв цієї активності – діяльність людини. Отже, методологічний аналіз природоохоронної діяльності як одного із найпоширеніших видів соціальної активності неможливий без звернення до соціальних і психологічних аспектів категорії «діяльність».

Теорія діяльності, яку започатковано філософами XIX – першої половини XX століття, використовується у багатьох гуманітарних науках, набуваючи полідисциплінарного характеру. У другій половині XX століття проблематика діяльнісного підходу була особливо популярною. Філософські аспекти діяльності розроблялися такими науковцями, як Г.С. Батищев, О.Г. Дробницький, Є.В. Ільєнко, М.К. Мамардашвілі, Г.П. Щедровицький, Є.Г. Юдін та іншими. Психологічну теорію діяльності досліджували С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов та інші науковці. Сформувалася так звана «радянська школа» психології діяльності, яка користувалася великою популярністю серед закордонних дослідників. Діяльнісний підхід дозволив науковцям відійти від схоластичних міркувань про перевагу «соціалістичного способу життя» і створити основу для виведення проблеми людини у наукових філософських концепціях на провідне місце [4, с. 22]. Ми розглянемо деякі положення теорії діяльності, методологічно важливі для виокремлення природоохоронної діяльності у сфері забезпечення екологічних прав і свобод людини та громадянина.

Під час дослідження окремих аспектів охорони навколишнього природного середовища з використанням діяльнісного підходу, на нашу думку, є доцільним порушувати питання не тільки про принципи, типологію, ефективність природоохоронної діяльності, але і про структурну схему цієї діяльності. Структура людської діяльності висвітлюється у наукових концепціях по-різному, але поряд із тим можна виокремити такі структурні елементи, як засіб, мета, мотив, об'єкт, результат, спосіб, суб'єкт, форма, тощо. Самі ці складники можна використовувати як критерії під час виокремлення охорони природи, зумовлені чинником людської діяльності. Кожний складовий елемент структури природоохоронної діяльності може виконувати роль методологічного аспекту, зрізу або площини, у якій відбувається пізнання державно-правової дійсності.

Природоохоронна діяльність нині проголошена пріоритетною у сфері здійснення функцій Української держави, особливо після прийняття нової демократичної Конституції України, вступу у 1995 р. до Ради Європи і визначення пріоритетним завданням інтеграції України в Європейський Союз. Вхідження України в європейський цивілізаційний

економічний, політичний і правовий простір об'єктивно зумовлено наявними геополітичними реаліями, логікою становлення глобалізованого світу і внутрішніми потребами нашої країни. Все більш переконливим є той факт, що захист екологічних прав і свобод людини та громадянина є необхідною умовою виживання і життєзабезпечення всіх систем українського суспільства: політичної, економічної, моральної, культурної, екологічної тощо.

На основі опрацьованої юридичної літератури та положень чинного законодавства можна стверджувати, що до основних ознак природоохоронної діяльності слід віднести такі:

1) природоохоронна діяльність є різновидом соціальної діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, серед яких органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації, інші інститути громадянського суспільства, окремі люди (фізичні особи) тощо [5, с. 85];

2) природоохоронна діяльність має свідомо-вольовий характер, тобто цей вид соціально значущої активності відображає суспільну свідомість і виражає волю держави та інших уповноважених нею суб'єктів. Основною характеристикою природоохоронної діяльності є її усвідомленість. Змістом волі виступають природоохоронний та інші інтереси, зумовлені потребами людини, держави і суспільства із підтримання сталого екологічного розвитку, екологічної рівноваги у країні та в окремих її регіонах [6, с. 15];

3) природоохоронна діяльність є відносно стабільною, тобто цей вид соціальної активності здатний функціонувати, не змінюючи своєї сутності, протягом тривалого періоду. Це зумовлено тим, що природоохоронна діяльність стосується такої важливої сфери життєдіяльності суспільства як охорона навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки і захисту екологічних прав людей. Водночас зміст природоохоронної діяльності може трансформуватись унаслідок зміни публічної влади, її суб'єктів (глави держави, парламенту, уряду) у певній країні. Відносній стабільності природоохоронної діяльності сприяє те, що у сучасних умовах вона здійснюється відповідно до основних напрямів діяльності держави і знаходить своє відображення у програмах функціонування уряду, державних, регіональних і галузевих програмах, концепціях, основних напрямках і сценаріях розвитку, планах законотворчої діяльності, державному і місцевих бюджетах тощо [7, с. 570];

4) природоохоронна діяльність формується і здійснюється за допомогою спеціальних засобів, методів, способів і у певних формах, тобто цей вид соціальної активності здійснюється завдяки правовим і неправовим засобам; імперативному та диспозитивному методам; заборонам, дозволам, обмеженню, стимулам, заохоченню, примусу, сертифікації,

ліцензуванню, оцінці впливу на довкілля, а також утілюється у реальну дійсність у правових і неправових формах [8, с. 4];

5) природоохоронна діяльність урегульована правом, тобто цей вид людської активності впорядковується різними соціальними нормами, зокрема нормами міжнародного і національного права, передусім екологічного. Ураховуючи соціальну роль права, його широкі регулятивні можливості, правову сферу життя суспільства доречно віднести до групи великих мікросистем. З урахуванням поліфункціонального характеру об'єктивного права потрібно звернути увагу на те, що правовими можуть стати економічні, політичні та екологічні суспільні відносини [9, с. 75];

6) природоохоронна діяльність є цілеспрямованою, тобто вона зорієнтована на забезпечення, по-перше, охорони навколишнього середовища (довкілля), зокрема сукупності природних і природно-антропогенних умов (землі, води, лісів, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу), що оточують людину та є необхідними для її життя і діяльності; по-друге, на забезпечення екологічної безпеки, тобто стану навколишнього середовища, за якого не допускається погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для здоров'я людей [10, с. 58]; по-третє, на забезпечення екологічних прав людини, тобто різновиду суб'єктивних прав, установлених і гарантованих нормами об'єктивного права, які є сукупністю юридичних можливостей, спрямованих на задоволення екологічних потреб та інтересів за умови дотримання екологічної рівноваги та у контексті сталого розвитку сучасного суспільства [11, с. 45].

Отже, зазначені ознаки розширюють традиційний підхід до змісту природоохоронної діяльності, під якою потрібно розуміти цілеспрямований, відносно стабільний, свідомо-вольовий, урегульований правом різновид соціальної діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, який здійснюється за допомогою певних засобів, методів, способів, спрямований на забезпечення охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки та екологічних прав людини за умови дотримання екологічної рівноваги та у контексті сталого розвитку сучасного суспільства.

У сучасній юридичній науці і практиці не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття «суб'єкти здійснення природоохоронної діяльності», їхнього місця серед державних органів і громадських організацій. На нашу думку, до суб'єктів здійснення природоохоронної діяльності потрібно ставити такі вимоги: по-перше, діяльність цих суб'єктів повинна містити всі ознаки, притаманні природоохоронній діяльності, і відповідати принципам екологічної безпеки; по-друге, вони мають здійснювати функції та виконувати завдання, покладені суспільством

і державою на суб'єктів природоохоронної діяльності; по-третє, зазначені суб'єкти мають бути наділені спеціальними повноваженнями і здійснювати природоохоронну діяльність на професійній основі; по-четверте, ці суб'єкти мають здійснювати природоохоронну діяльність у відповідних правових формах: 1) за рівнем реалізації (сферою поширення) природоохоронних заходів (загальнодержавні, регіональні, місцеві); 2) за суб'єктами, які здійснюють природоохоронні заходи (ВР України, КМ України, місцеві ради і виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, державні органи з охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, державні органи відповідно до законодавства України, громадські об'єднання); 3) за часом здійснення правових форм (постійні і тимчасові); 4) за об'єктами природоохоронних заходів (земель, вод, лісів, тваринного світу, атмосферного повітря, надр, об'єктів і територій природно-заповідного фонду); 4) за змістом природоохоронних заходів (просторово-територіальний устрій природних ресурсів: землеустрій, лісоустрій тощо); моніторинг довкілля; кадастри природних ресурсів; екологічна експертиза; екологічний контроль; екологічні стандарти і нормативи [12, с. 58].

На основі використання формально-юридичного методу і здійснення юридичного аналізу чинних нормативно-правових актів України до суб'єктів здійснення природоохоронної слід віднести:

1) органи публічної влади загальної компетенції, які здійснюють природоохоронну діяльність поряд з іншими функціями та видами діяльності. До цієї групи суб'єктів природоохоронної діяльності відносяться ВР України, Президент України, КМ України, Рада національної безпеки та оборони України, Рада міністрів АРК, органи місцевого самоврядування і місцеві державні адміністрації [13, с. 204];

2) органи публічної влади спеціальної компетенції, для яких природоохоронна діяльність є основним напрямом їхньої діяльності. До цієї групи суб'єктів охорони природи належать такі: Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України, Державна екологічна інспекція України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державна служба геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України. Згідно із Постановою КМ України «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 27 травня 2020 р. № 425 Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України забезпечує формування та втілює державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища та в межах повноважень, передбачених законом, у сфері радіаційної, біологічної і генетичної безпеки; у сфері рибного господарства та рибної промисловості;

охорони, використання і відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства і безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, лісового та мисливського господарства. До того ж міністерство забезпечує формування і здійснення державної політики у сфері розвитку водного господарства і гідротехнічної меліорації земель; управління, використання і відтворення поверхневих водних ресурсів; у сфері геологічного вивчення і раціонального використання надр; у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської атомної електростанції і перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, а також здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення; здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; здійснення державного геологічного контролю, а також у сфері збереження озонового шару; регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін, виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Киотського протоколу до неї, Паризької угоди [14];

3) органи публічної влади, які здійснюють природоохоронну діяльність, втілюючи державну політику в окремих галузях економіки чи у сферах управління. До цієї групи суб'єктів природоохоронної діяльності відносяться: Міністерство аграрної політики і продовольства України; Міністерство інфраструктури України; Міністерство енергетики України; Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство фінансів України; Державна служба України із надзвичайних ситуацій; Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру та інші. Приміром, відповідно до Постанови КМ України «Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства» від

20 серпня 2014 р. № 459 Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує, поряд з іншим, формування та здійснення державної політики у сфері ветеринарної медицини, безпеки та окремих показників якості харчових продуктів; у сфері карантину та захисту рослин; у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою; у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі у частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів [15];

4) громадські об'єднання, тобто добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для захисту прав і свобод, задоволення суспільних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів [16].

Висновки. Діяльнісний підхід як методологічний інструментарій передбачає розкриття структурної характеристики природоохоронної діяльності у нерозривній єдності із діяльністю людини. Водночас природоохоронна діяльність може бути об'єктом впливу, засобом, метою або результатом, чинником зовнішнього впливу тощо, але у всіх випадках проявляється певне співвідношення людини та явища, зумовлене залученням особистості до складної системи соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки. Оскільки природоохоронна діяльність фактично «вбудовується» у систему реальних суспільних відносин, то її структурно-функціональна характеристика неможлива без розуміння суті практичної діяльності людей. Такий підхід вимагає по-новому подивитися не лише на природоохоронну діяльність, але і на проблему забезпечення охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки та екологічних прав людини за умови дотримання екологічної рівноваги у контексті сталого розвитку сучасного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 01.11.2021).
2. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 352 с.
3. Каган М. С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа): монография. Москва : Политиздат, 1974. 328 с.
4. Білозьоров С. В. Структурно-функціональна характеристика правозахисної діяльності. *Матеріали VIII-их наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* (м. Київ, 22 лист. 2018 р.) / Редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. Київ : НАВС, 2018. С. 21-24.
5. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 448 с.
6. Екологічне право в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П. Гетьман та ін. / За ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2017. 208 с.
7. Андрейцев В. І. Охорона навколишнього природного середовища. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2018. С. 569–570.
8. Андрианова Ж.І. та ін. Екологічне право України : навч. посіб. За заг. ред. І. С. Тімуш. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2016. 320 с.

9. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 375 с.
10. Головка А. Л. Природоохоронна діяльність держави як правова гарантія забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи* : матеріали III підсум. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 трав. 2019 р.). Київ : Інститут УДО КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 57–59.
11. Головка А. Л. Екологічні права людини у сфері природоохоронної діяльності держави. *Права людини і поліція у сучасному світі* : матеріали круг. столу, присвяч. пам'яті С.Л. Лисенкова (м. Київ, 12 квіт. 2018 р.) / Редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, М. М. Пендюра та ін. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 45–48.
12. Анісімова Г.В. та ін. Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. За ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с.
13. Антонюк У. В. Державно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні і Польщі: порівняльний аналіз. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4 (40). С. 201-206.
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 27 травня 2020 р. № 425. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistemi-centralnih-organiv-vikonavchoyi-t270520> (дата звернення: 01.11.2021).
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства» від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-p#Text> (дата звернення: 01.11.2021).
16. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 01.11.2021).